

Wioletta Jedlecka
(Uniwersytet Wrocławski)

FORMY I RODZAJE PRZEMOCY

ABSTRACT

FORMS AND TYPES OF VIOLENCE

This article aims to present the issue of violence. Even the very definition of violence is problematic. Violence is most often understood as an interaction between people based on the use of overwhelming force. Violence is not tantamount to aggression. What distinguishes violence is unequal power relations between the parties. When it comes to violence, power always rests with the perpetrator, while in case of aggression, it is balanced. Violence is aimed at inflicting damage to the victim, causing the victim pain and suffering, or humiliating the victim. There are different types of violence, e.g. sexual, psychological, physical, economic, and that caused by negligence. Furthermore, violence may be structural, symbolic, or instrumental, etc.

KEYWORDS: violence, aggression, perpetrator, victim, suffering, humiliation

SŁOWA KLUCZOWE: przemoc, agresja, sprawca, ofiara, cierpienie, poniżenie.

1. Pojęcie przemocy

Problem przemocy nie traci aktualności. Przemoc to zjawisko wszechobecne. Występuje w różnych środowiskach i różnych sferach życia. We współczesnym świecie jest ona zjawiskiem coraz bardziej widocznym i niepokojąco narastającym. Co to jednak jest owa przemoc? Jak się ją pojmuje? Jak ją zdefiniować? Trudności definicyjnych jest wiele. W opinii R. Gellesa i M.A. Strausa trudności te wynikają stąd, iż przemoc nie jest pojęciem klinicznym, nie jest także pojęciem naukowym,

lecz politycznym, dlatego też rozumienie tegoż zjawiska będzie ulegać zmianom wraz ze zmianą sytuacji społecznej¹.

Termin *przemoc* potocznie najczęściej zastępowany jest takimi pojęciami jak brutalność, okrucieństwo, przestępczość². Pod pojęciem przemocy najczęściej rozumie się relację między ludźmi, która opiera się na użyciu przeważającej siły³. Utrudnia samoobronę z uwagi na wyraźną asymetrię sił – jedna bowiem ze stron ma przewagę nad drugą; ofiara jest słabsza, a sprawca silniejszy. Przemocy jednakże nie należy utożsamiać z agresją. To, co odróżnia przemoc od agresji, to owa przewaga sił jednej strony. W przemocy zawsze występuje ona po stronie sprawcy, zaś w przypadku agresji jest zrównoważona⁴. Celem przemocy jest wyrządzenie ofierze szkody, wywołanie bólu, zadanie cierpienia, poniżenie. Sprawca naraża na szkody zdrowie i życie ofiary. Jest przy tym świadomy skutków swoich działań⁵. Przemoc jest intencjonalnym i zamierzonym działaniem człowieka, ma na celu kontrolowanie i podporządkowanie ofiary⁶. Dokonuje się ona poprzez naruszenie praw osobistych drugiego człowieka, manipulowanie, nieliczenie się z dobrem ofiary przemocy, powodowaniem cierpienia⁷. I. Pospiszyl definiuje przemoc w następujący sposób: „[...] są to wszelkie i nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnej relacji”⁸. Przemoc narusza więc prawa i dobra osobiste, np. prawo do nietykalności fizycznej, godności człowieka itp. Zdaniem M. Borowskiego przemoc odziedziczyliśmy po zwierzęcych przodkach. Z tym że w świecie zwierząt przemoc stosowana jest w sposób racjonalny. Zwierzę nie atakuje, jeśli jest syte i nie czuje zagrożenia. U ludzi zaś często bywa odwrotnie. Przemoc

1 Za: I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, WSiP, Warszawa 1994, s. 14.

2 Ks. J. Młyński, *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, „Studia Socialia Cracoviensia” 4 (2012), nr 2 (7), s. 143.

3 J. Rudniański, *Klasyfikacja, źródła i ocena przemocy w stosunkach międzyludzkich. Zarys ogólny*, [w:] B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu codziennym*, Cinderella Books, Warszawa 1997, s. 5.

4 M. Łuba, *Przemoc – definicja, rodzaje, gdzie szukać pomocy*, www.ptsr.nazwa.pl/files/O%20przemocy%20Psycholog.pdf [dostęp: 7 lutego 2016 r.].

5 J. Jabłoński, J. Kusek, W. Hanuszewicz, *Przemoc i jej różnorodne formy*, http://trijar.republika.pl/przem_form.html [dostęp: 26 stycznia 2016 r.].

6 M. Łuba, *Przemoc – definicja...*, *op. cit.*

7 Ks. J. Młyński, *Przemoc w rodzinie...*, *op. cit.*, s. 143.

8 I. Pospiszyl, *Przemoc...*, *op. cit.*, s. 7.

stała się sposobem życia⁹. Przemoc rozumiana jest jako akt, który godzi w wolność osobistą jednostki i zmuszanie jej do zachowań niezgodnych z własną wolą. Przenosi się ona także na grunt rodzinny i jest w nim często spotykanym zjawiskiem, niezależnym od kultury, wyznania, środowiska, wykształcenia, poziomu intelektualnego czy przynależności do grupy społecznej. Przemoc w rodzinie bez wątpienia jest zachowaniem poniżającym jednostkę, powodującym obrażenia fizyczne, często równocześnie naruszając w ten sposób przepisy prawa. Rzadko bywa to incydent jednorazowy, zwykle staje się jednym z wielu ogniw w łańcuchu agresji¹⁰.

Szczególną kategorią jest przemoc domowa, nazywana też przemocą w rodzinie. Jest to zamierzone i wykorzystujące przewagę sił działanie skierowane przeciwko członkowi rodziny, które narusza prawa i dobra osobiste powodując cierpienie i szkody. Doświadczają jej kobiety, ale także dzieci, osoby starsze, chore, a czasami również mężczyźni¹¹. W ogólnych zarysach wyróżnia się cztery pola badawcze odnoszące się do przemocy: biologiczne, psychologiczne, psychiatryczne i socjologiczne¹². Jak wskazuje K. Kmiecik-Baran zwykle definicje przemocy biorą pod uwagę trzy zasadnicze kryteria:

- rodzaj zachowania;
- intencje;
- skutki przemocy¹³.

Poza tym, przemoc może mieć charakter:

- instrumentalny, czyli służący jako środek do realizacji określonych celów;
- bezinteresowny, czyli jako poszukiwanie zadowolenia w znęcaniu się nad innymi;
- zbiorowy;
- indywidualny¹⁴.

⁹ M. Borowski, *Przemoc w rodzinie*, <http://www.korzan.edu.pl/konferencja/referaty/borowski.pdf> [dostęp: 7 stycznia 2017 r.].

¹⁰ J.R. Ackerman, S. Pickering, *Zanim będzie za późno: przemoc i kontrola w rodzinie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 160.

¹¹ M. Borowski, *Przemoc...*, *op. cit.*

¹² *Ibidem*.

¹³ K. Kmiecik-Baran, *Przemoc wobec dzieci – diagnoza i interwencja*, [w:] J. Papież, A. Płukis (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1998, s. 364–365.

¹⁴ *Ibidem*, s. 366.

Podstawowe cechy przemocy są następujące: jest to proces, nie pojawia się znienacka, jest cykliczny, ma tendencję do powtarzania się, eskaluje, nie zatrzymana przybiera na sile, przebiega w wymiarze dominacja – uległość, nie jest zjawiskiem niezależnym od udziału człowieka, przejawia się w różnorodnych formach¹⁵.

2. Podstawowa klasyfikacja przemocy

W literaturze spotkać można różnorakie klasyfikacje przemocy. Najczęściej wyróżnia się przemoc: fizyczną, psychiczną, seksualną, ekonomiczną oraz polegającą na zaniedbaniu.

2.1. Przemoc fizyczna

Stanowi ona naruszenie nietykalności fizycznej, celowe uszkodzenie ciała, zadawanie bólu bądź groźba uszkodzenia ciała. Jej skutki mogą być przeróżne, np. złamania, siniaki, poparzenia, rany cięte itp. Powodowana jest poprzez np. kopanie, parzenie, duszenie, popychanie, policzkowanie, użycie broni itd.¹⁶ Obszarem, gdzie przemoc fizyczna jest bardzo często stosowana jest dom i rodzina. Badania przeprowadzone w Wielkiej Brytanii oraz Stanach Zjednoczonych dowodzą, że od 84 do 97% badanych w tych krajach rodziców stosuje różnorakie kary fizyczne. Przybierają one różne formy, od lekkich klapsów po ciężkie pobicia z widocznymi ich skutkami, jak np. siniaki, rany, ślady po oparzeniu, opuchlizny itp. Przemoc taka wyraża się w postaci otwartej agresji skierowanej na dziecko, rodzica bądź inną osobę. Badania przeprowadzone w Polsce wskazują na bardzo zbliżony zasięg zjawiska przemocy fizycznej, a ponad 60% rodziców stosuje kary fizyczne wobec swoich dzieci¹⁷.

2.2. Przemoc psychiczna

Nazywana jest inaczej emocjonalną. Wiąże się z naruszeniem godności osobistej. Zaznaczyć należy, że problematyka ludzkiej godności jest

15 Za: J. Mazur, *Przemoc w rodzinie, teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006, s. 54.

16 M. Łuba, *Przemoc – definicja...*, *op. cit.*; *Kampania Biała Wstążka. Wyłącz przemoc włącz myślenie*, Wroclawska Kampania Przeciwko Przemocy, Wrocław 2016, s. 2.

17 Za: K. Kmiecik-Baran, *Przemoc wobec dzieci – diagnoza...*, *op. cit.*, s. 370.

poruszana w szczególności, gdy mamy do czynienia z wyraźnym zagrożeniem w tej dziedzinie. Przy czym, współczesne rozbicie aksjologiczne manifestuje się między innymi we wzroście patologii społecznej, sygnalizuje brak rewerencji dla osoby ludzkiej sprzeniewierzenie się podstawowej normie moralnej, czyli właśnie poszanowaniu godności człowieka. Kryteriami zaś poczucia godności i uznania godności innych są: traktowanie człowieka jako podmiotu, zgodność własnego postępowania z systemem wartości, satysfakcja z realizowania dobra¹⁸. Przemoc psychiczna oznacza powtarzające się poniżanie i ośmieszanie, manipulowanie dla własnych celów, wciąganie w konflikty, brak właściwego wsparcia, np. wyśmiewanie poglądów, religii, pochodzenia, narzucanie własnych poglądów, karanie przez odmowę zainteresowania, uczuć czy szacunku, stała krytyka, wmawianie choroby psychicznej, izolacja społeczna, czyli kontrolowanie i zakazywanie bądź ograniczanie kontaktów z innymi ludźmi, domaganie się posłuszeństwa, ograniczanie snu i pożywienia, stosowanie gróźb, degradacja werbalna (wyzywanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie)¹⁹. Według K. Browna i M. Herberta jest to „zadawanie cierpień psychicznych przez kontrolowanie i ograniczanie kontaktów ofiary z przyjaciółmi, szkołą i miejscem pracy, przymusowa izolacja i uwięzienie, zmuszanie ofiary do oglądania obrazów i aktów przemocy, zastraszanie, grożenie wyrządzeniem krzywdy fizycznej zarówno osobie bliskiej, jak i innym, stosowanie pogroźek, szantażu, gróźb popełnienia samobójstwa, ciągłe niepokojenie, znęcanie się nad zwierzętami domowymi i niszczenie prywatnej własności”²⁰. Owo krzywdzenie psychiczne jest najbardziej nieuchwytną formą maltretowania człowieka. Trudno bowiem dostrzec pozornie niewidoczną przemoc posługującą się zazwyczaj słowem. Dopiero późniejsze skutki długotrwałej dewastacji psychicznej są zauważalne. Powrót ofiary tego rodzaju przemocy nie jest łatwy. Przemoc psychiczna jest trudna do zmierzenia, trudność sprawia też określenie typów zachowań i rodzajów krzywdzenia, ponieważ czasem pozornie błahe dla zewnętrznego obserwatora zdarzenie czy zachowanie nie nosi znamion nękania czy krzywdzenia, ale dla ofiary jednak, w zależności od

18 E.J. Urbanik, *Godność jako „tarcza” przeciw przemocy*, „Niebieska Linia” 2011, nr 2/73, s. 17, 18.

19 M. Łuba, *Przemoc – definicja...*, *op. cit.*; *Kampania Biała Wstążka...*, *op. cit.*s. 2.

20 K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999, s. 29–30.

jej pozycji w rodzinie, w grupie, częstotliwości z jaką ma miejsce, może stać się okrutnym ciosem dla psychiki, pozostawiając w niej trwały ślad pozbawiający daną osobę godności i poczucia własnej wartości²¹. Jednak w prześladowaniu psychicznym istnieją bardziej zakamuflowane metody znęcania się, a psychiczne maltretowanie, zdaniem I. Pospiszyl, „ukryte jest często pod maską uczciwości, troski, którym nic z pozoru nie można zarzucić”²².

Przemoc psychiczna to sytuacja, w której sprawca sprawuje psychologiczną kontrolę nad ofiarą. Sprawca przemocy psychicznej stara się przy tym doprowadzić do izolacji społecznej swojej ofiary. Ogranicza jej kontakty z sąsiadami, znajomymi, członkami rodziny. Często obraża znajomych, robi publiczne awantury, aż ofiara, zawstydzona jego zachowaniem, unika towarzystwa chcąc w ten sposób uniknąć wstydu. Sprawca przemocy psychicznej domaga się posłuszeństwa właściwie w każdej dziedzinie życia²³.

W ostatnim czasie, w kontekście omawianej formy przemocy, głośne stało się pojęcie *gaslightingu*. Jest to nazwa techniki manipulacji. Pochodzi ona z tytułu przedwojennej sztuki „Gas Light” Patricka Hamiltona. Opowiada o apodyktycznym mężczyźnie znęcającym się nad żoną, poprzez wmawianie jej choroby psychicznej. Kobieta w spektaklu ze sceny na scenę staje się coraz bardziej paranoiczna, zalękliwa i niepewna na skutek manipulacji męża. On chce jej wmówić, że jest chora, słyszy dźwięki, których nie ma i widzi rzeczy, które w rzeczywistości nie istnieją. Można by sądzić, że to rzadkość, ale niestety okazuje się, że w wielu przemocowych związkach pojawia się tendencja do manipulowania partnerem w taki sposób, żeby miał on wrażenie, iż traci rozum, jest niestabilny emocjonalnie i nie może sobie ufać, a co za tym idzie powinna ufać tylko oprawcy. Gaslighterem jest przeważnie osoba, raczej płci męskiej, o psychopatycznych cechach charakteru. Stopniowo chce zdominować swojego partnera, ubezwłasnowolnić po to, aby móc robić z nią to, na co ma ochotę. Gaslighterzy często zdradzają, nadużywają różnorodnych substancji, mają konflikty z prawem. Z jednej strony nie chcą odejść od partnerów, a z drugiej nie potrafią ich szanować. Jako psychopaci

21 M. Ratajczak, *Co warto wiedzieć o przemocy psychicznej?*, http://www.smigiel.pl/files/upload/file/2013/Przem_psych_art2013.pdf [dostęp: 28 lutego 2017 r.].

22 I. Pospiszyl, *Przemoc...*, *op. cit.*, s. 105.

23 J. Jabłoński, J. Kusek, W. Hanuszewicz, *Przemoc...*, *op. cit.*

nie szanują nikogo, ludzie są im potrzebni tylko do zaspokajania własnych potrzeb. Ofiarami gaslighterów są zazwyczaj osoby, które nie wierzą w siebie i mają niskie poczucie własnej wartości. Często w dzieciństwie doświadczały przemocy i dlatego nie są czujne na nienormalność tego zjawiska. Niestety czasem nawet i czujność nie pomaga. Inteligentny manipulant potrafi bowiem tak sprawnie i powoli niszczyć drugą stronę, że ta nie zdaje sobie sprawy, iż jest uwikłana w chory układ i jej wiara w siebie jest stopniowo osłabiana²⁴.

2.3. Przemoc seksualna

Mimo że ten rodzaj przemocy jest powszechnie potępiany i wyzwała oburzenie, to jednak ma charakter ciągle wzrastający. Oczywiście przemocy tego rodzaju ulegają nie tylko i wyłącznie dzieci. Dorośli też padają jej ofiarami. W przypadku osób dorosłych ofiarami zwykle są żony zmuszane do współżycia przez mężów. Do przemocy seksualnej zaliczyć można gwałt, pedofilię i kazirodztwo²⁵. Przemoc seksualna w ogóle to kontakt seksualny podejmowany bez zgody ofiary. Natomiast przemoc seksualna wobec dzieci to wciąganie zależnych, niedojrzałych rozwojowo i niezdolnych do wyrażania pełnej zgody dzieci albo osób w wieku dorastania w seksualną aktywność naruszającą społeczne tabu i zasady życia rodzinnego²⁶. Jako przykłady tego rodzaju przemocy wymienia się: wymuszanie pożycia seksualnego, wymuszanie nieakceptowanych pieszczot i praktyk seksualnych, wymuszanie seksu z osobami trzecimi, sadystyczne formy współżycia seksualnego, demonstrowanie zazdrości, krytyka zachowań seksualnych itp.²⁷ Nieprawidłowości w zachowaniach seksualnych są tym większe, im bardziej zawężają seks do sfery biologicznej i sprowadzają jedynie do aktu kopulacji bądź innej formy redukcji napięcia seksualnego. W odniesieniu do życia seksualnego życia człowieka nie ma w zasadzie stałych i jednoznacznych norm, które określałyby, co jest prawidłowością, a co nie jest. Normy są tak różne, jak funkcjonujące w określonym społeczeństwie grupy, kręgi

²⁴ K. Kucewicz, *Gaslighting – o przemocy emocjonalnej w związku*, <http://kobieta.onet.pl/zdrowie/porady-ekspertow/psycholog/gaslighting-o-przemocy-emocjonalnej-w-zwiazku/nvql1bf> [dostęp: 20 czerwca 2017 r.].

²⁵ M. Borowski, *Przemoc...*, *op. cit.*

²⁶ Zob. A. Nowak, M. Pietrucha-Hassan, *Temat tabu – przemoc seksualna*, „Niebieska Linia” 2013, nr 3/86, s. 13.

²⁷ *Kampania Biała Wstążka...*, s. 2.

kulturowe. Mogą ulegać zmianie na przestrzeni życia jednego pokolenia, są inne w zależności od płci, stanu zdrowia, obyczajności grupy społecznej i wielu innych czynników. W literaturze opracowano kryteria normy partnerskiej i indywidualnej, które się wzajemnie uzupełniają i mogą wskazywać na normę w zachowaniu seksualnym. Norma partnerska stanowi o normie seksualnej w konkretnym związku partnerskim. Ażeby określić to, co dla określonej pary jest normalnym zachowaniem seksualnym, trzeba poddać analizie sześć kryteriów, do których należą:

- różnica płci,
- dojrzałość,
- obustronna akceptacja aktywności seksualnej,
- obustronne dążenie do rozkoszy,
- nieszkodzenie zdrowiu,
- nieszkodzenie innym ludziom, a zatem również i społeczeństwu.

W ujęciu natomiast normy indywidualnej za prawidłowość uważa się takie zachowanie seksualne dorosłych osób, mężczyzny i kobiety, które z niezamierzonych powodów nie wyklucza i nie ogranicza możliwości odbycia stosunku genitalno-genitalnego, który mógłby doprowadzić do zapłodnienia i nie cechuje go trwała tendencja do unikania współżycia. Norma indywidualna uzupełnia normę partnerską i może być jednym z kryteriów sprawdzających, czy mamy do czynienia z zaburzeniami sfery psychoseksualnej. A. Nowak i M. Pietrucha-Hassan proponują, aby za normę seksualną uznać takie zachowanie, które daje możliwość realizacji trzech funkcji seksu: biologicznej, psychologicznej i społecznej, a zatem daje szansę na prokreację, przynosi satysfakcję i realizuje potrzebę więzi i bliskości z drugim człowiekiem. Rodzaj oraz nasilenie nieprawidłowości w realizacji którejsz z wymienionych funkcji określa stopień, w jakim zachowanie przesuwają się w stronę patologii seksualnej²⁸.

W przemocy seksualnej, jak podkreśla J. Roszak, najmniej chodzi o sam seks. Najistotniejsze jest odzwierciedlenie i ugruntowanie relacji władzy, zaakcentowanie, kto jest silny, a kto musi ulec. W patriarchalnym zachodnim świecie prawdziwy mężczyzna jest silnym, nastawionym na sukces przeciwieństwem słabej i podporządkowanej kobiety, skupionej na dbaniu o domowe ognisko. Status mężczyzny jest zdobywany w walce i poprzez walkę się go utrzymuje. Kobięcy status jest przypisany z urodzenia. Można wręcz mówić o socjalizacji mężczyzny do przemocy – bycia

28 Zob. A. Nowak, M. Pietrucha-Hassan, *Temat tabu...*, op. cit., s. 12–13.

sprawcą, i kobiecej socjalizacji do bycia ofiarą. Prawdziwy mężczyzna dominuje i zdobywa, również w sferze seksualnej. Jednakże przemoc seksualna mężczyzn wobec kobiet ma miejsce nie tylko w społeczeństwach o tradycyjnym podziale ról płciowych, niejako usprawiedliwiających określone relacje, w tym seksualne, między kobietami i mężczyznami. Okazuje się, iż w społeczeństwach zmiany, przechodzących od patriarchalnej męskiej dominacji do bardziej partnerskich relacji obu płci, przemoc wobec kobiet jest jeszcze większa! Powstaje w tym miejscu pytanie: jaka jest przyczyna owego nasilenia przemocy? Zwrócić należy uwagę, że ideał prawdziwego mężczyzny jest tak wyśrubowany, że w zasadzie nazwać go można mitem prawdziwej męskości, ponieważ tak jak mity jest trudno osiągalny dla przeciętnego mężczyzny. Powstać może konflikt męskiej roli płciowej, gdy mężczyźni nie są w stanie sprostać temu ideałowi. Pojawia się wówczas stres i związane z tym problemy zdrowotne oraz pewne trudności w stosunkach interpersonalnych. W sytuacji tego konfliktu mogącego się nasilać w chwili przemian społecznych, kiedy kobiety sięgają po władzę dotąd przynależną w sposób naturalny mężczyznom – próba obrony własnej męskości może oznaczać odwołanie się do tradycyjnie przypisywanej mężczyznom siły fizycznej, a co za tym idzie eskalację przemocy fizycznej oraz seksualnej²⁹.

A. Susek-Kaczyńska z kolei twierdzi, że wewnątrzmałżeńska przemoc seksualna nie jest li tylko nadinterpretacją badaczy czy fikcją naukową. Nie jest również jakimś tworem teoretycznym. Ma miejsce w świecie rzeczywistym i nierzadko wiąże się z cichym cierpieniem wielu ludzi, w szczególności kobiet i dzieci. Często jest także nierozłącznym, skrywanym elementem życia rodzinnego. Należy zatem z tą formą przemocy walczyć, udzielać pomocy osobom nią dotkniętym i przedsięwziąć działania prewencyjne w stosunku do osób najbardziej na nią narażonych³⁰.

2.4. Przemoc ekonomiczna

Opisywana jest zwykle jako używanie pieniędzy lub innych wartości materialnych do zaspokojenia potrzeb władzy i kontroli przez sprawcę.

²⁹ J. Roszak, *Kulturowe uzasadnienie przemocy seksualnej*, „Niebieska Linia” 2009, nr 6/65, s. 3–5.

³⁰ A. Susek-Kaczyńska, *Przemoc seksualna w związkach małżeńskich. Nadinterpretacja badaczy czy przemilczane fakty?*, „Niebieska Linia” 2013, nr 4/87, s. 10.

Podporządkowanie materialne partnerki bądź innych osób w rodzinie sprawia, iż czują się one uzależnione od dochodów bądź majątku sprawcy albo stają się odpowiedzialne za utrzymanie rodziny. Pieniądże czy wartości materialne są używane zatem jako instrument, narzędzie do budowania jawnej lub ukrytej dominującej pozycji w rodzinie i stają się swojego rodzaju kartą przetargową. Najczęściej zjawisko to dotyczy kobiet, które nie zarabiają, ale może też odnosić się do kobiet, które mogą być niezależne finansowo od partnerów, lecz manipulacje sprawcy doprowadzają je do takiego stanu, że czują się całkowicie od nich zależne finansowo bądź też czują, iż zależy od nich życie ich partnerów³¹. Przemoc ekonomiczna to jedna z form przemocy, z jaką spotykają się przeważnie kobiety zarówno w związkach małżeńskich i partnerskich (przemoc domowa), jak i na rynku pracy (przemoc instytucjonalna, np. handel kobietami czy też niższe płace dla kobiet)³². D. Dyjakon wśród symptomów w zachowaniu sprawcy mogących dowodzić stosowania przemocy ekonomicznej, na które należy zwrócić uwagę, wymienia m.in.:

- pozbawianie środków do życia – niedawanie pieniędzy na podstawowe potrzeby;
- okradanie rodziny, zabierając pieniądze np. na hazard czy alkohol;
- ograniczanie dostępu do pieniędzy, np. wyliczanie pieniędzy na zakupy czy zabieranie karty kredytowej;
- ograniczanie możliwości korzystania ze wspólnych dóbr materialnych, np. mieszkania czy samochodu;
- kontrolowanie wydatków;
- obniżanie wartości zarobionych pieniędzy;
- obniżanie wartości i zdolności do samodzielnego życia;
- zastraszanie;
- przerzucanie odpowiedzialności za utrzymanie rodziny na partnerkę;
- przekupywanie dzieci prezentami itp.³³

Kobiety, które nie pracują zawodowo i są na utrzymaniu męża, często mają błędne przekonanie, że skoro on zarabia, to ma prawo decydować o sposobie wydawania pieniędzy i kontrolowania na co one są

31 D. Dyjakon, *Przemoc ekonomiczna – ukryta nić zniewolenia*, „Niebieska Linia” 2015, nr 6/101, s. 1.

32 E. Lisowska, *Przemoc ekonomiczna – geneza, definicje, wyniki badań*, „Niebieska Linia” 2014, nr 3/92, s. 9.

33 D. Dyjakon, *Przemoc ekonomiczna...*, *op. cit.*, s. 1–2.

przeznaczone. Równie trudna jest sytuacja kobiet, których partnerzy uchylają się od pracy zarobkowej, co często idzie w parze, jak już była mowa powyżej, z nadużywaniem alkoholu³⁴.

Ze względu na charakterystyczne mechanizmy stosowane w przemoccy ekonomicznej, zdaniem D. Dyjakon, można wyróżnić kilka typów sprawców:

- **Typ psychopatyczny, żerujący**, który okrada partnerkę, zmusza do pracy i oddawania pieniędzy. Typ ten jest bezwzględny w wymuszaniu i stosowaniu manipulacji mających na celu uzyskaniu dostępu do pieniędzy. Osoby takie często są uzależnione od alkoholu lub hazardu. Charakterystyczna w tej formie jest brutalność psychiczna, a nierzadko także i fizyczna w wymuszaniu pieniędzy. Ten typ przemocy spotykany jest także w innych relacjach niż partnerskie, np. wobec rodziców czy dziadków.
- **Typ sadystyczny** czerpie poczucie władzy i przyjemności z zależności finansowej partnerki. Podkreśla swoje zasługi w utrzymywaniu rodziny. Ma silne poczucie własności, zaliczając też do niej swoją partnerkę. Akcentuje swą zasobność finansową, która należy jedynie do niego. Czasami szantażuje partnerkę pozbawieniem jej dostępu do finansów, obniża jej zdolność do zabezpieczenia bytu materialnego. Ogranicza też jej możliwości w zakresie podjęcia pracy zarobkowej, gdyż miałoby to wpływ na jego poczucie komfortu funkcjonowania w rodzinie. W sferze seksualnej zwykle przejawia upodobania perwersyjne i zmusza partnerkę do zaspokajania swoich potrzeb seksualnych, traktując to jako odpłatę za utrzymywanie rodziny.
- **Typ narcystyczny**, którego dominującym mechanizmem jest konstruowanie swojej wyjątkowej pozycji na uwielbieniu przez członków rodziny. Często ten typ sprawców podarowuje prezenty swojej partnerce, ale są to prezenty świadczące o jego pozycji społecznej i pozycji w rodzinie. Zadaniem partnerki jest budowanie jego wyjątkowego wizerunku, stąd gotowy jest inwestować pieniądze np. w jej wygląd. Zazwyczaj wzmacnia w niej poczucie bezradności poprzez uzależnienie jej od wysokiego standardu życia. Przechwala się w towarzystwie swoją zasobnością materialną oczekując potwierdzenia tego przez swoją partnerkę. Bywa, że typ ten stosuje

34 E. Lisowska, *Przemoc ekonomiczna...*, op. cit., s. 11.

brutalną przemoc fizyczną i seksualną wobec partnerki. Pewną odmianą tego typu sprawcy przemocy jest osoba, która nie podejmuje pracy, gdyż żadna oferta jej nie odpowiada i nie zaspokaja jej wyjątkowych ambicji. Ten typ sprawcy buduje swą pozycję społeczną na zamożności partnerki, ale twierdząc, że uzyskuje ona takiego dochody tylko i wyłącznie dzięki relacjom z nim właśnie.

- **Typ kompulsywny, oszczędny** traktuje pieniądze jako gwarancję bezpieczeństwa i wyraz szacunku dla jego ciężkiej pracy. Przymusza członków rodziny do nieustannego oszczędzania jako wartości zapewniającej bezpieczeństwo nawet wówczas, gdy rodzina ma dochody na wystarczającym poziomie. Najbardziej charakterystycznym symptomem opisywanego typu przemocy ekonomicznej jest wypominanie każdego wydatku przez bardzo długi okres czasu, nawet przez kilka lat. Zdarza się, że przeradza się to w chroniczne prześladowanie członków rodziny.
- **Typ ukryty, niezadowolony**, niewyrażający wprost i bezpośrednio zarzutów dotyczących finansów, lecz wypominający w sytuacjach konfliktowych argumentów typu: „pamiętaj, kto cię karmi”. Jest bezustannie niezadowolony ze sposobu gospodarowania pieniędzmi. Co prawda przekazuje pieniądze partnerce na utrzymanie rodziny, ale zarzuca jej ciągle niegospodarność oraz rozrzutność. Narzeka też na dzieci, zbyt drogie w utrzymaniu.
- **Typ niedojrzały, bezradny**, który zazwyczaj nie podejmuje pracy, bo ma kłopoty z jej znalezieniem czy utrzymaniem jej. Bardzo często sięga po argumenty oskarżające system gospodarczy, że jest niesprawiedliwy, tylko dla młodych ludzi, dobrze wykształconych. Oskarża też pracodawców, że wykorzystują pracowników i za dużo od nich wymagają. Sprawcy tego rodzaju przemocy często nie robią też nic w domu, bo twierdzą, że nic nie potrafią, ani sprzątać ani gotować. Osoby takie prowadzą zwykle pasożytniczy tryb życia. Nie biorą odpowiedzialności za bezpieczeństwo materialne rodziny³⁵.

Podkreślić należy fakt, że skala ujawnianej przemocy ekonomicznej nie jest zbyt wysoka. Może to być rezultatem tego, że brakuje wiedzy na temat sposobów przejawiania się tego rodzaju przemocy oraz mamy do czynienia raczej z niechęcią do przyznawania się do bycia ofiarą lub sprawcą przemocy. Nie oznacza to jednak, że możemy to zjawisko ignorować

35 D. Dyjakon, *Przemoc ekonomiczna...*, *op. cit.*, s. 2–3.

i lekceważyć, w szczególności w aspekcie handlu kobietami³⁶. Wiele form przemocy ekonomicznej trudno też udowodnić, gdyż polegają na tworzeniu rozbieżności między tym, co przedstawiają oficjalne dokumenty, a rzeczywistością³⁷.

Świadomość tego, jak może przejawiać się przemoc ekonomiczna jest dosyć niska – co trzeci Polak (34%) wydzielenie pieniędzy i kontrolowanie wydatków współmałżonka uważa za przejaw gospodarności³⁸.

2.5. Zaniedbanie

Nazywane jest ukrytą formą przemocy. Zaniedbywaniem jest niezaspakajanie podstawowych potrzeb biologicznych i psychicznych dzieci. Może ono się zacząć już w okresie życia płodowego, kiedy matka prowadzi niehigieniczny tryb życia. Zaniedbywanie ma także miejsce wówczas, gdy dziecko ma zaspokojone potrzeby o charakterze biologicznym, ale nie ma zagwarantowanej prawidłowej stymulacji poznawczej. Skrajnym przypadkiem zaniedbania jest wzrastające w ostatnich latach porzucenie dziecka z narażeniem go na utratę zdrowia, a nawet życia³⁹.

3. Inne rodzaje i formy przemocy

Coraz częściej można spotkać się z terminem „**przemoc strukturalna**”. Odnosi się ona do łamania praw człowieka w instytucjach, np. w placówkach pomocy społecznej lub wychowawczych.

Pojawia się także termin „**przemoc w białych rękawiczkach**”. Najczęściej jest on kojarzony z przemocą psychiczną, jednak należy pamiętać, że w wielu sytuacjach można do niej zaliczyć także omówioną wyżej przemoc ekonomiczną i strukturalną. Tego rodzaju przemoc jest trudna do wykrycia zarówno w rodzinie, jak i w środowisku zawodowym. Nie ma tu bowiem siniaków czy połamanych kości, które można okazać

36 E. Lisowska, *Przemoc ekonomiczna...*, op. cit., s. 12.

37 A. Chełstowska, A. Niżyńska, *Jak działa przemoc ekonomiczna? Najważniejsze wnioski z badań jakościowych*, „Niebieska Linia” 2015, nr 5/100, s. 32.

38 Zob.: Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej 2007, „Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i domowników o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie”.

39 M. Borowski, *Przemoc...*, op. cit.

prosząc o pomoc. Mamy za to do czynienia ze słownymi atakami, wyzwiskami, nękaniami, zastraszaniem, zmuszaniem, zaniedbywaniem potrzeb ofiary oraz groźbami. Między innymi to właśnie powoduje nieuchwytność tego rodzaju przemocy⁴⁰.

Wyróżnia się ponadto przemoc:

- **spontaniczną (gorącą)** oraz
- **chłodną**.

Ta pierwsza ma u swoich źródeł furię zrodzoną z frustracji. Wybuch niemożliwych do powstrzymania uczuć gniewu i wściekłości prowadzi w rezultacie do aktów przemocy i agresji. Przemoc gorąca charakteryzuje się złością, gniewem, furią. Towarzyszą jej przeróżne formy ekspresji, krzyki, wyzwiska, obelgi, rękoczynny, impulsywne zachowania, gwałtowne zadawanie bólu. Opiswany rodzaj przemocy szybko się pojawia i równie szybko znika.

Przemoc chłodna z kolei jest rodzajem przemocy zapisanym w kulturze i obyczaju; stanowi część wyposażenia psychologicznego jednostki. Niepotrzebny jest tutaj gniew czy furia, występuje natomiast element chłodnej kalkulacji i premedytacji. Często u podłoża tego rodzaju przemocy leży osiągnięcie jakich pozytywnych wartości czy celów, jak np. czyjeś dobro bądź utrzymanie ładu i porządku. Ten rodzaj przemocy widoczny jest tam, gdzie w stosunkach międzyludzkich obowiązują autorytarne modele współżycia⁴¹.

W literaturze wymieniana jest poza tym **przemoc instrumentalna**. Jej zasadniczą cechą jest to, iż dokonuje się bezpośrednio w relacjach międzyludzkich. Jest ona rozpoznawalna przez tych, których dotyczy. Przeciwnością przemocy instrumentalnej jest przemoc strukturalna, która jest bezgłośna, niewidoczna. Jej korzenie tkwią w strukturach i świadomości społecznej, normach i zwyczajach, procesach socjalizacyjnych obowiązujących w danej społeczności i kulturze. Często bywa ona odbierana jako coś normalnego i niekoniecznie musi zawierać atak fizyczny czy też psychiczny.

Pochodną przemocy instrumentalnej jest **przemoc symboliczna**, zwana też kulturową, która wiąże się z narzucaniem znaczeń i interpretacji symboli zastanej kultury⁴². Przemoc symboliczna jest jedną z form

⁴⁰ J. Roszak, *Przemoc w białych rękawiczkach*, „Niebieska Linia” 2010, nr 1/66, s. 26.

⁴¹ K. Kmiecik-Baran, *Przemoc wobec dzieci – diagnoza...*, *op. cit.*, s. 368.

⁴² J. Jabłoński, J. Kusek, W. Hanuszewicz, *Przemoc...*, *op. cit.*

przemocy miękkiej, która zachodzi w pewnej mierze za zgodą ofiary. Polega ona na pozyskiwaniu różnymi drogami takiego oddziaływania klas dominujących czy uprzywilejowanych na całość społeczeństwa, aby narzucić im określone schematy postępowania, myślenia czy postrzegania rzeczywistości. W taki sposób podporządkowani postrzegają swą sytuację rzeczywistość społeczną w kategoriach stworzonych przez klasy dominujące w celu legitymizacji ich dominującej pozycji. Generalnie, przemoc symboliczna odbywa się na zasadzie większości głosu grupy tzn., iż to właśnie grupa społeczna bądź tzw. klasa uprzywilejowana narzuca innym standardy oraz metody działania, myślenia, postrzegania. Im większy jest kapitał symboliczny, z tym większym mamy do czynienia oddziaływaniem przemocą symboliczną na jednostki. Zjawisko to zaobserwować możemy na przykład w relacjach między płciami oraz w systemie edukacji. Przemoc symboliczna ma miejsce na wielu polach i na wielu płaszczyznach życia zawodowego jak specyficzny język, np. prawniczy, naukowy lub w inny sposób elitarny, np. wyrafinowany literacko i w ten sposób demaskujący – można powiedzieć – prostactwo języka przedstawicieli grup podporządkowanych. Wszystko to, co odróżnia kogoś od tzw. zwykłych obywateli, którzy właściwie nawet nie zdają sobie sprawy, iż są ofiarami jakiegokolwiek formy przemocy. W ich mniemaniu jest to naturalny porządek świata, że osoby posiadające większy kapitał symboliczny są po prostu lepsze od reszt społeczeństwa. Właściwie każdego dnia jesteśmy uświadamiani, że coś nam się nie uda, nie powiedzie się nam w danej sprawie, nie mamy ku temu adekwatnych kompetencji, środków, wykształcenia czy atrybutów, że ktoś jest najzwyczajniej od nas lepszy. Nawet znane polskie przysłowie: „za wysokie progi jak na twoje nogi”, świadczy dobitnie o przemocy symbolicznej, która co prawda nie pozostawia widocznych śladów jak przemoc fizyczna, ale podporządkowuje sobie ludzi i narzuca im utarte schematy myślenia pod przykrywką kultury, tradycji itd.⁴³

Bibliografia

Ackerman J.R., Pickering S., *Zanim będzie za późno: przemoc i kontrola w rodzinie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.

⁴³ K. Niedobecka, *Przemoc symboliczna – mit czy rzeczywistość?*, <http://wiecejestem.us.edu.pl/przemoc-symboliczna-mit-czy-rzeczywistosc> [dostęp: 10 maja 2017 r.].

- Borowski M., *Przemoc w rodzinie*, <http://www.korzan.edu.pl/konferencja/referaty/borowski.pdf> [dostęp: 7 stycznia 2017 r.].
- Browne K., Herbert M., *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999.
- Chełstowska A., Nizyńska A., *Jak działa przemoc ekonomiczna? Najważniejsze wnioski z badań jakościowych*, „Niebieska Linia” 2015, nr 5/100.
- Dyjakon D., *Przemoc ekonomiczna – ukryta nić zniewolenia*, „Niebieska Linia” 2015, nr 6/101.
- Jabłoński J., Kusek J., Hanuszewicz W., *Przemoc i jej różnorodne formy*, http://trijar.republika.pl/przem_form.html [dostęp: 26 stycznia 2016 r.].
- Kampania Biała Wstążka. Wyłącz przemoc włóż myślenie*, Wrocławska Kampania Przeciwko Przemocy, Wrocław 2016.
- Kmieciak-Baran K., *Przemoc wobec dzieci – diagnoza i interwencja*, [w:] J. Papiież, A. Płukis (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1998.
- Kucewicz K., *Gaslighting – o przemocy emocjonalnej w związku*, <http://kobieta.onet.pl/zdrowie/porady-ekspertow/psycholog/gaslighting-o-przemocy-emocjonalnej-w-zwiazku/nvql1bf> [dostęp: 20 czerwca 2017 r.].
- Lisowska E., *Przemoc ekonomiczna – geneza, definicje, wyniki badań*, „Niebieska Linia” 2014, nr 3/92.
- Łuba M., *Przemoc – definicja, rodzaje, gdzie szukać pomocy*, www.ptsr.nazwa.pl/files/O%20przemocy%20Psycholog.pdf [dostęp: 7 lutego 2016 r.].
- Mazur J., *Przemoc w rodzinie, teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006.
- Młyński J., *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, „Studia Socialia Cracoviensia” 4 (2012), nr 2 (7).
- Niedobecka K., *Przemoc symboliczna – mit czy rzeczywistość?*, <http://wiecjestem.us.edu.pl/przemoc-symboliczna-mit-czy-rzeczywistosc> [dostęp: 10 maja 2017 r.].
- Nowak A., Pietrucha-Hassan M., *Temat tabu – przemoc seksualna*, „Niebieska Linia” 2013, nr 3/86.
- Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, WSiP, Warszawa 1994.
- Ratajczak M., *Co warto wiedzieć o przemocy psychicznej?*, http://www.smigiel.pl/files/upload/file/2013/Przem_psych_art2013.pdf [dostęp: 28 lutego 2017 r.].
- Roszak J., *Kulturowe uzasadnienie przemocy seksualnej*, „Niebieska Linia” 2009, nr 6/65.

- Roszak J., *Przemoc w białych rękawiczkach*, „Niebieska Linia” 2010, nr 1/66.
- Rudniański J., *Klasyfikacja, źródła i ocena przemocy w stosunkach międzyludzkich. Zarys ogólny*, [w:] B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu codziennym*, Cinderella Books, Warszawa 1997
- Susek-Kaczyńska A., *Przemoc seksualna w związkach matżeńskich. Nadinterpretacja badaczy czy przemilczane fakty?*, „Niebieska Linia” 2013, nr 4/87.
- Urbanik E.J., *Godność jako „tarcza” przeciw przemocy*, „Niebieska Linia” 2011, nr 2/73.
- Wyniki badań TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej 2007, „Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i domowników o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie”.